

The Role of Information Sources in the Improvement of Tax Control

Djalilov Rahmonqul Hamidovich 1

Аннотация.

Ушбу мақолада солиқ назоратининг муҳим ажралмас қисми бўлган камерал назоратни ташкил этишда солиқ идоралари ходимларининг вазифалари, солиқ ҳисоботларини текширишда солиқ назоратининг ҳисоб-ахборот таъминотини ташкил этишнинг манбаалари ҳамда солиқ назоратининг такомиллаштириш масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: молиявий ҳисоботлар, солиқ ҳисоботлари, камерал назорат, соддалаштирилган тартибдаги солиқлар, солиқ назорати, ишончли маълумотлар базаси

¹ Senior lecturer at the Karshi Engineering and Economics Institute

Кириш. Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясидаги иқтисодий ривожлантириш ва либераллаштириш номи учинчи устувор йўналишида ҳам айнан солиқ юкини камайтириш ва солиққа тортиш тизимини соддалаштириш сиёсатини давом эттириш, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва тегишли рағбатлантирувчи чораларни кенгайтириш белгилаб берилди. [1]

Республикамизда ушбу вазифалар ижросини таъминлаш юзасидан ҳамда солиқ маъмуриятчилигининг замонавий услубларини жорий этиш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг ундирилувчанлигини ошириш мақсадида солиқ маъмуриятчилиги жараёнига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари орқали таҳлил қилиш услубларини кенг жорий этиш; солиқ тўловчиларга тўғридан-тўғри тўлиқ мулоқотсиз электрон хизмат кўрсатишга эришиш; солиқ тўловчиларга давлат солиқ хизмати органларининг барча давлат хизматларидан электрон фойдаланиш имконияти таъминланиши; тадбиркорлик субъектларини электрон рақамли имзо билан тўлиқ таъминланиши; солиқ маъмуриятчилиги ва назоратини ташкил этиш тартиби ҳамда методологиясини тубдан такомиллаштириш каби муҳим вазифалар белгиланди. [2]

Шунингдек, солиқ маъмуриятчилиги ва назоратини ташкил этиш тартиби ҳамда методологиясини тубдан такомиллаштириш тизимини илғор халқаро стандартлар талабларига мувофиқлаштириш вазифаси ҳам белгилаб берилди. [3]

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Ривожланган мамлакатлар солиқ амалиётида кенг қўлланиладиган назорат шакли камерал назорат ҳисобланиб, у солиқ тўловчиларнинг маълумот базалари асосида компьютер технологиялари орқали амалга оширилади.

“Камерал” сўзи тушунчаси турли манбаларда турлича маънода келтирилган. Жумладан, камерал сўзи лотинча сўздан олинган бўлиб, уйда маъносини англатади. Бундан кўриниб турибдики камерал назорат ўрганилаётган объектда эмас, балки солиқ органи идорасида, бугунги кунда ахборот технологиялари ёрдамида ўтказилади.

Камерал назоратнинг иқтисодий моҳиятини очиб берадиган бўлсак, солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқий саводхонлигини оширган ҳолда, солиққа оид ҳуқуқбузарликларни содир қилинишини олдини олиш бўйича Давлат солиқ хизмати органлари ва давлат статистика органлари ходимлари иштирокида ҳисоб-китобларни қабул қилиш борасида ўрнатилган тартиб бузилишига йўл қўймасликка қаратилган чора-тадбирлар ҳисобига, солиқ тўловчиларнинг солиқ саводхонлиги йилдан йилга ошганлиги натижасида белгиланган тартибда ҳисоботларни тақдим этмаган корхоналар сони камайишига эришилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида ижод қилган иқтисодчи олимларнинг кўпчилигида солиқ тизимидаги камерал назорат тушунчаси жуда тарқоқ ҳолда берилган. Баъзи иқтисодчи олимларнинг фикрига кўра, Давлат солиқ хизмати органларига келиб тушадиган ахборотларнинг катта ҳажмларда бўлиши, уларга қисқа муддатларда юқори унумли ва аниқ ишлов бериш зарурлиги, ходимларнинг саъй-ҳаракатларидан бевосита солиқ хизмати органларининг асосий функционал вазифаларини ҳал этишда фойдаланиш компьютер технологияларини солиқ хизматлари ишининг барча жараёнларига мажбурий тарзда жорий этиш масалаларига катта эътибор беришни таъкидлашган (Шаулов ва Кан, 1999). [4]

Яхёевнинг фикрига кўра (2003), солиқларнинг назорат функцияси ҳақиқатдан ҳам доимий ҳаракат қилади. Лекин, бу функция тақсимлаш функцияси билан ёнма-ён туриб

даромадларни тўғри тақсимланаётганлиги, солиқларнинг тўлиқ ва ўз вақтида тушаётганлигини назарий жиҳатдан назорат қилади. Назорат функцияси солиқ идоралари ишининг ривожланиш асосидир. Солиқ хизмати идоралари тизими – бу солиқлар ва йиғимларни тўғри ҳисоблаш ва тўлиқ бюджетга (бюджетдан ташқари фондларга) тушишини назорат қилувчи ДСХ идоралари йиғиндисидир. Бунда, муаллифнинг таърифидаги солиқлар ва йиғимларни тўғри ҳисобланишида айнан камерал солиқ назоратининг аҳамияти беқиёсдир. [5]

Исроилов (2006) томонидан солиққа оид ҳуқуқбузарликлар ва солиқ назоратини такомиллаштиришда солиқ аудитини ташкил этиш масалалари, жумладан солиқ аудити объектлари, солиқ аудити субъектларига асосий эътибор қаратилган. [6]

Қурбонов (2007) солиқ аудити масалалари, солиқ маслаҳати ва уни ривожлантириш масалалари ҳамда экспорт операцияларини солиқ аудитидан ўтказиш масалалари кўриб чиқилган. [7]

Майбурувнинг фикрига кўра (2015), камерал солиқ текширувининг мақсади - солиқлар ва йиғимлар ҳақидаги қонунчиликка солиқ тўловчилар томонидан риоя қилиниши устидан назорат, солиққа оид ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва олдини олиш, шунингдек, солиқ текширувини ўтказиш мақсадида солиқ тўловчиларни самарали танлашни таъминлаш учун зарур ахборотларни йиғиш ва тайёрлаш ҳисобланади. [8]

Автоматлаштирилган камерал текширувлар ўтказилганлиги ҳақидаги барча ахборотларнинг компьютер воситасида ишлов берилиши ва сақланиши солиқ ва бухгалтерия ҳисоботларини ҳамда ўтказилган текширувларни ҳар қандай кўрсаткичи бўйича статистик ахборотларни оператив йиғиш имконини таъминлайди (Андрющенко, 2006). [9]

Компьютер технологиядан фойдаланиш корхоналарининг ривожланиш суръатлари, улар томонидан солиқ қонунчилигига риоя қилиниши, бюджетга тўловларни ҳисоблашни кузатиш ва жойига чиқиб текшириш учун корхоналар рўйхатини шакллантириш имконини беради (Бетина, 2005). [10]

Камерал текширув ва камерал таҳлил тадбири дастурий таъминотининг камчилиги камерал текшируви тадбирининг фақатгина ўзи тўлиқ автоматлаштирилганлиги, жойига чиқиб текшириш учун солиқ тўловчиларни танлаш эса сўров режимида ҳисобланганлигидадир, яъни танлаш мезонлари солиқ инспекторлари томонидан мустақил киритилади. (Гайворонская, 2005). [11]

Электрон декларацияларнинг жорий қилиниши камерал текширувларни сезиларли содаллашишига, тезкорлигига ва натижадорлигини оширишга олиб келади. Солиқ тўловчиларнинг маълумотлар базасининг сифатли ва тўлиқ шаклланиши солиққа оид ҳуқуқбузарликларни олдини олишда, текширишдан олдинги таҳлил ва жойига чиқиб текшириш учун солиқ тўловчиларни танлаш натижавийлигини оширишда имкон беради. Бундан ташқари, солиқ маъмурчилиги амалиётида ахборот технологияларнинг фаол қўлланилиши иштирокчиларнинг ахборот алмашинуви янада ривожланишини таъминлашга олиб келади (Ефремова, 2017). [12]

Камерал текширувлар ўтказишни такомиллаштириш энг биринчи навбатдаги вазифалардан бири ҳисобланади, чунки бу каби текширувнинг устуворлиги шундаки, текширув тез-тез такрор, дастлабки руҳсатларсиз ва узоқ муддатда ҳамда солиқ

тўловчининг хузурига бормасдан амалга оширилишидадир (Аршинов, 2016). [13]

Тадқиқот методлари. Тадқиқотларимиз давомида илмий абстракция, анализ, монографик ва диалектик усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Демак, мавзуни монографик тадқиқотлар натижалари шуни кўрсатадики, 1990-2010 йилларда ижод қилган иқтисодчи олимларнинг (Шаулов, Кан, Яхъеев, Исроилов, З.Қурбонов) фикрлари солиқ назоратини анъанавий усулларига қаратилган бўлса, кейинроқ ижод қилган (Мишустин, Майбуrow, Толкачев, Ефремова, Аршинов ва бошқалар) олимлар кўпроқ замонавий ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда камерал назоратни амалга оширишга қаратилган. Бизнинг фикримизча ҳам иқтисодиётимизни рақамли иқтисодиётга ўтишга ҳаракат қилаётган, е-фактуралар тузилаётган, онлайн касса аппаратлари қўлланилаётган шароитда фақатгина камерал назорат орқали солиқ ва мажбурий тўловларнинг тушишини назорат қилиш лозим.

Ишончли маълумотлар базаси фақат солиқ идоралари томонидан ҳар бир солиқ объекти, базаси ва тўловчилари бўйича ҳамда улар тўлаётган барча солиқлар бўйича ҳисобини юритиш асосида маълумотлар базасини электрон шаклда шакллантириш орқали амалга оширилади. Буларнинг барчаси молиявий ва солиқ ҳисоботларини таҳлил қилиш масалалари бўйича илмий-тадқиқот ишларини амалга оширишни, улар натижасида илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш заруриятини юзага келтиради.

Дунёнинг ривожланган мамлакатларидан бири ҳисобланган Францияда солиқ назорати хусусан, камерал назоратни амалга оширишда бир қанча ютуқларга эришганлигини кўришимиз мумкин. Франция солиқ тизимида камерал назоратни амалга оширишда тизимда ташқи маълумотлар асосида камерал назоратни амалга оширишга катта эътибор қаратилган.

Режали солиқ текширувлари ўрнига камерал назорат ўтказиш ғояси ўзига хослиги билан бошқа солиқ назорат турларидан ажралиб туради. Бу назорат турининг йўлга қўйилиши солиқ тўловчиларнинг хотиржам ишлашлари, солиқ органлари эса масофадан туриб ҳисоботдаги хато ва номувофиқликларни топишлари, бир вақтнинг ўзида амалга ошириладиган барча тартиб-таомиллар регламенти қайд этилган ва йўлга қўйилганлиги боис қандай хатти-ҳаракат қилингани очиқ-ойдин кўриниб туради. Ҳар қандай масалага аниқлик киритиш ва унинг юзасидан тушунтириш олиш учун «солиқ тўловчининг шахсий кабинети»дан фойдаланилади. Текширувчилар солиқ қонунчилигининг барча нозик жиҳатларидан хабардорлар. Шу сабабли бирон жиҳатни инобатга олмаган бухгалтерга хатосини ўз вақтида кўрсата оладилар. Бухгалтерда ҳам камерал назорат билан ҳеч қандай муаммо юзага келмайди. Вақт йўқотиб, тўғри ҳисоб-китоб қилганини исботлаш учун қоғозларни кўтариб солиқ идорасига югуравермайди. Фақат жиноий жараён доирасида шахсан учрашиш зарур бўлади.

Камерал назорат ўтказишда, солиқ тўловчилар томонидан давлат солиқ хизмати органларига топширилиши лозим бўлган барча молиявий ва солиқ ҳисоботлари тўлиқ тақдим этилиши ўрганилади.

“Таҳлика-таҳлил ва камерал назорат” дастурий маҳсулоти орқали белгиланган мезонлар асосида солиққа оид ҳуқуқбузарлик хавфининг натижаларини қизил (юқори), сарик (ўртача) ва яшил (паст) бўлган солиқ тўловчилар тоифасига ажратилади. Дастурий маҳсулотдан шакллантирилган рўйхатда келтирилган тадбиркорлик субъектларининг шахсий кабинети орқали Давлат солиқ хизмати органлари томонидан солиққа оид

хуқуқбузарлик содир этиш хавфи юқорилиги ёки ўртачалиги тўғрисида тадбиркорлик субъекти хабардор қилинади ҳамда Солиқ кодексига белгиланган тартибда камерал назоратдан ўтказилади. [14]

Соддалаштирилган солиқ солиш тизими мезонларига мос келмаган корхоналар томонидан солиқ тўлашдан қочиш мақсадида солиқ солишнинг соддалаштирилган тизими - ЯСТ ҳисобланиб келинган ҳолатларни ҳамда ишчилар сонининг йиллик ўртача миқдори ва солиқ даврида олинган ялпи тушуми 1 млрд. сўмдан ошган ЯСТни тўловчилар белгиланган чегаравий миқдордан ошиб кетган ойдан кейинги ойнинг бошидан бошлаб умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтиш юзасидан камерал назорат ўтказилади.

Бундан ташқари, корхоналар томонидан солиқлар бўйича жорий тўловларнинг ҳисобланмаганлиги ёки кам ҳисобланганлиги ҳолатлари аванс маълумотномасида ҳисобланган солиқ суммаси билан тақдим этилган солиқ ҳисоботида ҳисобланган солиқ суммасидан 90 %дан кам бўлган ҳолатларни аниқланади.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридаги таҳлил натижаларидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги таклифларни тавсия этамиз:

1. Давлат солиқ инспекциялари поғонасида тақдим қилинаётган маълумотлар асосида шаклланаётган ташқи манба маълумотлар базаси сифат жиҳатидан тўлиқ шакллантирилмаяпти. Хусусан, тегишли идоралари томонидан юридик ва жисмоний шахсларнинг солиқ мажбурияти юзасидан маълумотлари жуда сифатсиз тақдим этилганлиги ташқи манба маълумотлар базасини тўлақонли ва сифатли шакллантирилишига салбий таъсир қилмоқда.
2. Ташқи манба маълумотлар базасини тўлиқ, мукамал ва ўз вақтида шакллантирилишини таъминлаб бориш мақсадида маълумотларни тақдим этадиган корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг масъулиятини солиқ агентлари масъулиятига тенглаштириш ҳамда жавобгарлигини ошириш, хато тақдим қилган, маълумотларни тўлиқ ёки умуман тақдим этмаган ташкилотларга нисбатан кескин чоралар кўрадиган механизм ташкил қилиш лозим.
3. Солиқ кодексига асосан солиқ тўловчиларнинг мажбуриятлари юзага келганлиги тўғрисида ахборот тақдим этадиган органлар ва ташкилотларнинг масъулиятини ошириш мақсадида, улар томонидан мажбуриятлар бажармаган ёки лозим даражада бажармаганлиги учун жавобгарлик чоралари Солиқ кодексига назарда тутилиши ва ушбу жазо чораларини кучайтириш, яъни бундай ҳолатлар солиқ тўловчи солиқларни тўламаган ёки кечикиб тўлаганда юзага келадиган ҳуқуқий оқибатга тенглаштирилиши лозим.
4. Камерал назоратни замонавий ахборот технологиялар орқали самарали амалга ошириш, даромадларни ўз вақтида ва тўлиқ солиққа тортилиши ҳамда бюджетга йўналтириш мақсадида электрон ҳисоб фактураларни онлайн тарзда Давлат солиқ қўмитасида ташкил этиладиган ягона базада шакллантирилиши ва барча хўжалик юритувчи субъект томонидан ҳар бир операцияси бўйича интернет тармоқлари орқали тўғридан-тўғри юборилишини жорий қилиш таклиф қилинади.
5. Тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини камерал назоратдан ўтказишда ташқи манба маълумотлар базасини шакллантириш ва кенгайтириш муҳим ҳисобланади. Тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини камерал назоратдан ўтказишда ташқи манба маълумотлари тўлиқ шакллантирилса, камерал назоратнинг самарадорлиги ҳам юқори

бўлади. Бу орқали эса тадбиркорлик субъектларининг солиқ соҳасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олди олинади.

6. Риск анализ дастурига ҳар бир хўжалик юритувчи субъектларга юборилган талабномалар рўйхатини дастурга киритишни ҳамда тадбиркорлик субъектларининг 1 млрд. сўмдан ошган пул айланмаларини камерал назорат дастурида онлайн кўриш имкониятини такомиллаштириш.

7. Илғор хориж тажрибасидан келиб чиқан ҳолда юридик ва жисмоний шахсларнинг сотилган ва сотиб олиган мол-мулклар бўйича ташқи идоралардан келадиган маълумотларни камерал назорат дастурида алоҳида маълумотлар базаси тизимини йўлга қўйиш.

Юқорида берилган таклифларни амалиётга жорий этиш натижасида Давлат солиқ хизмати органларида тадбиркорлик субъектларининг ташқи манба маълумотлари ҳажми кенгаяди, бу эса тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини тўлиқроқ камерал назоратдан ўтказиш ва камерал назорат самарадорлигини ошириш имконини беради. Аввало, ҳар бир солиқ тўловчи, солиқ объекти, солиқ базаси бўйича электрон маълумотлар марказий базасини шакллантириш лозим. Бу базани шакллантириш учун солиқ идораларидаги мавжуд маълумотлардан, солиқ тўловчиларнинг молиявий ва солиқ ҳисоботлари ва декларациялардан ҳамда ташқи маълумотлардан фойдаланиш лозим.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 июлдаги «Солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йиғилувчанлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5116-сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги «2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида»ги ПФ-5308-сон Фармони.
4. Шаулов Д.И., Кан У.Т. Солиқ қонунчилиги асослари. Ўқув қўлланма. Тошкент. Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси. 1999. - 528 бет.
5. Яхёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. Дарслик. Қайта ишланган. Тошкент. ТМИ. “Фан ва технологиялар маркази”. 2003. - 247 бет.
6. Исроилов Б.И. Солиқлар ҳисоби ва таҳлили: муаммолар ва уларнинг ечимлари. – Тошкент: “Ўзбекистон”. 2006. - 272 бет.
7. Қурбонов З.Н. Солиқ аудити.-Тошкент: Солиқ академияси. Ўқув қўлланма. 2007. – 120 бет.
8. Майбуrow И.А. Солиқлар ва солиққа тортиш. 6-нашр қайта ишланган ва тўлдирилган. Москва. Юнити-дана. 2015. - 487 бет.

9. Настюшкина Е.В. Уровень информатизации территориальных налоговых органов и практика применения информационных технологий в их деятельности. Аудит и финансовый анализ. Национальный исследовательский Мордовский государственный университет. 2016. стр. 69-80.
10. Толкачев О.А. Налоговое администрирование как современный этап налоговой реформы // Молодой ученый. № 17. 2014. Стр. 330-333. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=22318632> (дата обращения: 10.01.2016).
11. Ефремова Т.А. Налоговый робот. Использование информационных технологий в процессе проведения налогового контроля. Российское предпринимательство, Мордовский государственный университет имени Н.П. Огарева. № 3, 2008. стр. 72-74.
12. Андрищенко С. Н. Информационные технологии в налоговом администрировании//Российский налоговый курьер.№16. 2006. стр. 60.
13. Бетина Т. А. Об использовании и эффективности автоматизированного камерального налогового контроля// Налоговый вестник. - № 7. 2005. стр. 78-84.
14. Гайворонская О. В. Отчетность через Интернет: экономим время // Российский налоговый курьер. - № 20. 2005. стр. 72–74.
15. Ефремова Т.А. Развитие налогового администрирования в России: теория, методология, практика. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. МГУ. Саранск. 2017. стр. 366.
16. Аршинов И.В. Перспективы совершенствования налоговых проверок. "Теория и практика современной науки" №5 (11). 2016. стр. 42-49. www.modern-j.ru.
17. Попова Л.В., Дрожжина И.А., Маслов Б.Г. Налоговые системы зарубежных стран : учеб. – метод. Пособие / – 2-е изд., перераб. Идоп. – М. : Дело и Сервис. 2011. стр. 432
18. Усанов А., Жалилов Р. Пути совершенствования налогового мониторинга в условиях мирового финансово-экономического кризиса. М.: Экономика и финансы. №4 (172). 2010.
19. Turobov, S., Muzaffarova, K., Alimxanova, N., & Azamatova, G. (2020). Increasing the financial and investment potential of the households. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(2), 414-424.